

שלוש נשים חכמות בספר שמואל

על שלוש נשים נאמר במקרא במפורש שהיו חכמות, וכולן בספר שמואל: אביגיל - "ושם אשתו אביגיל והאשה טובת שכל ויפת תאר" (שמו"א, כ"ה, ג); האישה התקועית - "וישלח יואב תקועה ויקח משם אשה חכמה" (שמו"ב, י"ד, ב) והאישה מאבל בית מעכה - "ותקרא אשה חכמה מן העיר" (שם, כ', טז). נתרשם תחילה מכל אחת מהן בדיון נפרד, ואחר כך ננסה למצוא אפיון לחכמה המשותפת לכולן¹.

אביגיל

אביגיל יוצאת למשימה כמעט בלתי אפשרית, לבלום איש מלחמה המניף חרב נקם: "ודוד אמר אך לשקר שמרתי את כל אשר לזה במדבר ולא נפקד מכל אשר לו מאומה וישב לי רעה תחת טובה. כה יעשה אלהים לאיבי דוד וכה יסיף אם אשאיר מכל אשר לו עד אור הבקר משתיך בקיר" (שמו"א, כ"ה, כא-כב).

הדרך שאביגיל נוקטת לבלימת זעמו של דוד היא אמנות לעצמה. היא פותחת בכמה אמצעי הרגעה. הראשון - כניעה. אביגיל נופלת, משתחוית, משתמשת בפניותיה לדוד כל העת במונחים "אדני" ו"אמתך, שפחתך" כדי להמחיש את כניעתה בפניו. האמצעי השני הוא הסכמה. אביגיל מגנה בחריפות את בעלה ואת מעשהו: "נבל שמו ונבלה עמו" (שמו"א, כ"ה, כה). האמצעי השלישי - פיצוי. אביגיל מביאה לדוד ולאנשיו לחם ויין, צאן, קלי, צימוקים ודבלים ודואגת לשלוח את המנחה הזאת לפניה (כמעשהו של יעקב לקראת המפגש עם עשיו).

לאחר כל אלו היא נושאת את 'נאום הסנגוריה' שלה, ופורשת בפני דוד את השלכות פעולתו הנוכחית על עתידו המלכותי. פעולתו של הנאום כפולה: מצד אחד היא מחזקת את דוד ומחמיאה לו, בהתייחסה לעתידו המלכותי כאל דבר ודאי; מצד שני היא מבהירה לדוד שבמעשה נבל הוא יוצר איום על הבסיס המוסרי של כינון כיסא מלכותו. מלחמותיו הן מוצדקות כל עוד הן נעשות לשם שמים; אך ברגע שהוא אווז בחרב לצורך נקמה אישית או מתוך זעם הריהו מטיל דופי על כל מלחמותיו והריגותיו, ועולה החשד שמא אף הן באו

¹ דיון על כמה נשים חכמות, ועל אביגיל בפרט, הדומה במידה מסוימת לדברינו אצל "אליצור, 'חכמות נשים בנתה ביתה', בתוך: משפחות בית ישראל, הוצאת המחלקה לתרבות תורנית במשרד החינוך והתרבות, ירושלים תשל"ו, עמ' 153-166. דיון על כמה נשים חכמות, ובתוכן על האישה התקועית והאישה מאבל בית מעכה, אצל מ' בובר, תעודה ויעוד, כרך ב, ירושלים תשכ"ד, עמ' 133-136. דיון זה בעיקרו אינו דומה לדיון שלנו.

לשרת מטרות אנוכיות: "כי עשה יעשה ה' לאדני בית נאמן כי מלחמות ה' אדני נלחם ורעה לא תמצא בך מימך... ולא תהיה זאת לך לפוקה ולמכשול לב לאדני ולשפך דם חנם ולהושיע אדני לו..." (שם, כ"ה, כח, לא).

הצלחתה של אביגיל באה לידי ביטוי בכך שדוד אינו חש שנכנע להפצרות ולבקשות רחמים של אישה על משפחתו; הוא מבין שהיא אכן הצילה אותו מהסתבכות מיותרת ומזיקה ומודה לה על כך: "ברוך טעמך וברוכה את אשר פלגתני היום הזה מבוא בדמים והשע ידי ליי" (שם, לג).

האישה מאבל בית מעכה

יש קווים משותפים בין אביגיל ובין האישה מאבל בית מעכה; על כן נדון בהן זו אחר זו. גם האישה מאבל עומדת בפני משימה קשה - לבלום שר צבא זועם בתוך סערת הקרב, שעה שהוא בטוח בצדקת מלחמתו: ביעור המורדים במלכות: "ויבאו ויצרו עליו באבלה בית המעכה וישפכו סללה אל העיר ותעמד בהל וכל העם אשר את יואב משחיתם להפיל החומה" (שמו"ב, כ', טו).

נסיבות פעולתה של האישה מעוררות תמיהה: מכל תושבי העיר הנצורה אבל, מדוע צריכה דווקא אישה זו לפנות אל יואב? היכן הם המנהיגים הרשמיים של העיר? גם הצלחתה של האישה דורשת הסבר: יואב נענה לפנייתה ללא כל דרישות חריגות - מלבד הענשת המורד במלכות. כיצד הצליחה האישה במשימתה, ומתן הסגולות המיוחדות אותה כ'אישה חכמה'?

עיון בפרק מתחילתו ייתן מענה לתמיהות אלו. יואב ניגש אל עמשא בערמה והורג אותו. הדבר מתפרסם בכל העם: "ועמשא מתגלל בדם בתוך המסלה..." (שמו"ב, כ', ט-יב). ההצדקה 'הרשמית' למעשה הייתה ביעור השותפים למרד אבשלום, אולם עולה החשד שליוואב היה גם מניע אישי במעשה. תושבי אבל ומנהיגיה חששו כנראה שיוואב לא יסתפק בדמו של המורד, וידרוש את דמם של כל בני העיר שהעניקה לו מחסה. הם הכירו את ערמתו של יואב ואת נטייתו לנקום - גם במי שעבר לצדו של דוד, כעמשא שדמו היה עדיין חם וכאבנר - ומשום כך אף לא ניסו לבוא עם יואב בדברים ולהיכנס עמו למשא ומתן.

כאן באה לידי ביטוי תעוזתה של האישה וחכמתה. היא פונה ליוואב ומנסחת דבריה בלשון מליצית. רבו הפירושים לדבריה, אך מכל מקום ניתן לעמוד על עיקרם מתוך תשובתו של יואב: "תנו אותו לבדו ואלכה מעל העיר" (שם, כא). האישה ביקשה אפוא שלא לפגוע בעיר שלמה בעוון אדם אחד.

תשובתו של יואב עדיין איננה מפיגה את חששם של התושבים, החוששים שיוואב עלול לכלות חמתו בעיר לאחר שיוסגר שבע בן בכרי. גם מעשה ההסגרה עצמו מסכן את העיר מבחינה צבאית: לוחמיו הנועזים של יואב עלולים לנצל את פתיחת שערי העיר לצורך ההסגרה, ולנסות לפרוץ לעיר. יתר על כן: הסגרתו של המורד עלולה לספק 'עדות פלילית' לחטאה של העיר ולשמש בסיס לנקמה בעיר כולה או במשתפי פעולה מתוכה. גם חקירתו של המורד בידי יואב עלולה להפליל 'משתפי פעולה'; וברור שיש כאלה בעיר, שהרי לכתחילה הוא קיבל בה מחסה.

כאן באה לידי ביטוי חכמתה של האישה: יואב התחייב לסור מעל העיר, על פי תנאיו.

האישה החכמה מקבלת את התנאים לכאורה, אבל לאמתו של דבר היא קובעת בהסכמתה תנאים שונים מאלה שיואב התכוון להם. תנאים אלה מתאימים לאינטרסים של העיר, ויש בהם כדי לשכנע גם את אנשי העיר החוששים מפני נקמתו של יואב.

יואב אמר: "תנו אותו לבדו", משמע חי. אולם אז קיימים כל הסיכונים שפורטו לעיל, ויש מקום לחשד שיואב הערמומי אכן זומם כאן משהו... התושבים עלולים לסרב להצעה כזאת. האישה החכמה מנצלת אפוא את העובדה שהמשא ומתן מתנהל בפומבי, ואת דברי ההצטדקות של יואב בהצהירו "חלילה חלילה לי אם אבליע ואם אשחית" (שם, ג), ומשיבה לו "הנה ראשו משלך אליך בעד החומה" (שם, כא). בהשלכת ראשו של המורד אין סיכון של ניסיון פריצה לתוך העיר, ואין סיכון ששבע בן בכרי יפליל בחקירתו תושבים מן העיר. העיר תישאר סגורה ומבוצרת עד שייזכחו תושביה שיואב אכן הסיר את המצור והסתלק.² כך מסתיים האירוע ללא שפיכות דמים מיותרת.

שלא כמו אצל אביגיל, עיקר משימתה של האישה מאבל אינה למצוא נתיב ללבו של איש הצבא העומד לפגוע בביתה, אלא להרגיע את יושבי עירה ולשכנעם שיש מוצא בטוח ופתרון למצוקתם. גם הכתוב מדגיש זאת: "ותבוא האשה אל כל העם בחכמתה" (שם, כב).

האישה מתקוע

גם האישה התקועית, כקודמותיה, פועלת נגד שפיכות דם; אלא שהיא אינה מרגיעה אדם בסערת הקרב, כי אם בסערת הרגש, ובדבריה היא מביאה את דוד להתיר את חזרת אבשלום לירושלים. בסיפור המשל שלה, בדברי הלקח הכלליים ובמסר לדוד, נאמרים דברי סגוריה נעלים על ערך החיים ועל הסיכון הגדול שבנטילת הזכות לדון דיני נפשות.

אין האישה מגינה על אבשלום האיש, אלא על זכותו לחיות גם לאחר המעשה הנורא שעשה. בסיפור הדברים שלה האישה מוכיחה עד כמה עלולה 'עשיית צדק' להיות אכזרית ואפילו מרושעת. אלה המבקשים לעשות צדק, היינו לגאול את דם בנה הנרצח, מתכוונים בעצם לעשות רשע - לנשל אותה ואת בנה הנותר מנחלת בעלה. הצלחת מזימתם תגרום לעוול נוסף ונורא: היא תותיר את האלמנה שכולה ובודדה ללא משפחה וללא המשך.³

לצורך הערכת חכמתה של האישה יש לעקוב אחר מהלך שיחתה עם דוד. כאן המקום להעיר שגם אם הנחה אותה יואב בפעולתה ("וישם יואב את הדברים בפיה" - שמו"ב, ל"ד, ג), בוודאי לא יכול היה להנחות אותה בפרטי הדיאלוג שעליה לנהל עם המלך, שהרי לא ניתן לחזות את תגובותיו של המלך. האמנות שבניהול השיחה ובקידומה אט-אט אל המסקנה מבטאת את כישרונה של האישה התקועית.

² יסוד לקו פרשנות זה נמצא בדברי ה"מצודת דוד" על אתר.

³ הדילמה העולה מתוך דברי האישה קיימת כבר בספר בראשית. מצד אחד נאמרת שם קביעה מוחלטת: "ישפך דם האדם באדם דמו ישפך" (בראשית, ח' ו). אבל מצד שני עומד מעשה קין והבל. קין לא נענש במיתה על מעשה הרצח שעשה, ולא זו בלבד אלא שניתנה לו הגנה מפני הרג: "וישם ה' לקין אות לבלתי הכות אותו כל מצאו" (שם, ד' טו). וראה גם דברינו להלן על האישה הרומזת בדבריה למעשה קין והבל.

המחזור הראשון

האישה מספרת למלך את המעשה. ראוי לשים לב לאירוע המוצג בפני המלך: "וינצו שניהם בשדה ואין מציל ביניהם ויכו האחד את האחד וימת אתו" (שם, ו). אמנם הרג כאן האח את אחיו, אבל קשה להאשימו ברצח ולדונו על כך, משני טעמים: ראשית, לא היו למעשה עדים והתראה; שנית, אפשר שהמקה היה מאוים על-ידי אחיו, והפעולה שנקט הייתה להגנת עצמו (ובמינוח ההלכתי, אפשר שהיה לנהרג דין 'רודף').

הסיטואציה המתוארת מזכירה, כמובן, את מעשה קין והבל בספר בראשית. קין לא נענש שם בעונש מיתה, ושם ה' היה השופט! מצד שני יש כאן דמיון למצבו של אבשלום, בכך שגם אמנון עשה מעשה נפשע, ומשום כך יש גם לו אשמה כלשהי, וכל זאת כמו האח הנרצח בסיפור האישה התקועית, שאולי איים בשעת המאבק על חיי אחיו וגרם בכך למותו-שלו.

כמו כן, אבשלום לא הרג בידי ממש ולפיכך אינו יכול להיות נדון כרוצח (במושגים ההלכתיים: "אין שליח לדבר עברה"). להעמדת עניין האחריות העקיפה להמתה יש חשיבות רבה מאוד, שהרי הדברים דומים למעשהו של דוד באוריה החתי. אולי יש בכך ניסיון לעורר את מצפונו של דוד, כדי שימחל לאבשלום.

האישה ממשיכה בהצגת תביעתם של גואלי הדם וכוונתם שאיננה תמימה וטהורה, ומסיימת בהצהרת התוצאה האיומה העומדת להתרחש: "וכבו את גחלתי אשר נשארה לבלתי שום לאישי שם ושארית על פני האדמה" (שם, ה-ז).

המלך משיב, כשופט עסוק, שאין הוא יכול כרגע למצות את הנושא, אבל לאור האיום הקשה על האלמנה הוא מוכן לטפל בעניין, מבלי להבטיח דבר: "לכי לביתך ואני אצוה עלִיך" (שם, ח). אישה אחרת הייתה אולי מקבלת את תשובתו זו של המלך. כאן באה לידי ביטוי חכמת התקועית - היא מוצאת דרך להמשיך את השיחה.

המחזור השני

"ותאמר האישה התקועית אל המלך עלִי אדני המלך העון ועל בית אבי והמלך וכסאו נקיי" (שם, ט). כאן מבטאת האישה חוסר שביעות רצון מתשובתו של המלך. יש שפירשו את דבריה כשינוי משום כבוד המלך, ובאומרה "עלי" היא מתכוונת בעצם לומר "עליך... העון" (רש"י ועוד פרשנים). אפשר גם שדבריה נאמרים במנגינה של שאלה: "והמלך וכסאו נקיי"; כלומר: האם במקרה שתתרשל בהגנה על בני והוא ייהרג תישאר נקי מהעניין? המלך נענה לדבריה: "המדבר אליך והבאתו אלי ולא יסיף עוד לגעת בך" (שם, י). דוד מקבל על עצמו את האחריות להגנת הבן, אבל עדיין אינו מצדד באופן מוחלט בצדקת דרישתה של האישה, ולכן היא ממשיכה בשיחה.

המחזור השלישי

"ותאמר יזכר נא המלך את ה' אלהיך מהרבית [מהקִבַּת קרי] גֹּאֵל הדם לשחת ולא ישמידו את בניי" (שם, יא). האישה תובעת מדוד שבועה על הגנת בנה ("יזכר... את ה' אלהיך"), ולבסוף מצליחה בכך: "ויאמר חי ה' אם יפל משערת בנך ארצה" (שם).

הנמשל

בדומה למקרים אחרים, לאחר שפסק השומע את הדין במשל מציגים לו את העניין עצמו, את הנמשל, ומוכיחים לו, על-ידי הדגשת הדמיון בין השניים, שעליו לשנות השקפתו

גם בעניין הנדון. כך עשה נתן במשל כבשת הרש (שמו"ב, י"ב, א-ל); כך יעשה "איש מבני הנביאים" בבואו להוכיח את אחאב אשר חנן את בן הדד (מלכ"א, כ', לה-מב); וכך עושה האישה התקועית בפרקנו. היא רומזת למלך שהוא דן אנשים מן השורה במידת הרחמים, ואילו בני ביתו נדונים במידת הדין: "ולמה חשבתה כזאת על עם אלהים [כלומר על בנה, שהוא סתם אדם מישראל] ומדבר המלך הדבר הזה כאשם לבלתי השיב המלך את נדחו" (את אבשלום, שהמלך הרחיקו) (שמו"ב, י"ד, יג).

עתה נושאת האישה דברים נשגבים, ויש לראות בהם את פסגת נאומה: "כי מות נמות וכמים הנגרים ארצה אשר לא יאספו ולא ישא אלהים נפש וחשב מחשבות לבלתי ידח ממנו נדח" (שם, יד). כמו בדברי פיוט אחרים במקרא, השגב מקשה על הבנה חד-משמעית, מכל מקום אנו שומעים בבירור התייחסות לדברים הבאים: (א) המוות צפוי לכולנו ואין להימלט ממנו: "כי מות נמות"; (ב) המוות, בשונה מכל דבר אחר הקורה לנו, הוא סופי לחלוטין בעולם הזה ואין ממנו חזרה: "כמים הנגרים ארצה אשר לא יאספו"; (ג) אפילו אלוהים אינו נוהג להשיב מתים לעולמנו: "ולא ישא אלהים נפש"; (ד) לפיכך מצווים אנו לנהוג כמו האלוהים - להיות מתונים וסלחנים בדין ולהישמר מנקמות ומקטנוניות: "וחשב מחשבות לבלתי ידח ממנו נדח".

מן הדברים האלה מתבקשות שתי מסקנות שהן אחת; הראשונה פונה אל הדין והשנייה מתייחסת לנידון - ואפילו לנדון באשמת רצח. עלינו להיות זהירים בדיני נפשות. בכל מקרה שהדבר אינו הכרחי ומתחייב מן הדין, יש לחון את הנאשם. כאן נוצר מכנה משותף בין הדברים אודות בנה של האישה ובין הכרעתו של המלך אודות בנו. כדי להמחיש את הפער הלא-הגייוני בין שתי ההכרעות חוזרת שוב האישה ומתפעלת מהכרעת המלך בדיני של בנה במידת הרחמים, התפעלות שנשמעת ממנה באופן סמוי פליאה ואפילו תרעומת על מידת הדין שנקט כלפי בנו.

דוד מבין את הנרמז ובהכירו את היחסים של יואב עם אבשלום הוא חושד מיד: "אל נא תכחדי ממני דבר... היד יואב אתך..." (שם, יח-יט). גם מתפנית מביכה זו בשיחה, תפנית העלולה להעלות את חמת המלך עליה, יוצאת האישה בכבוד בזכות חכמתה. היא נוקטת שני צעדים: (א) היא מצניעה את חלקה בעניין, ומעניקה ליואב את כל ה'זכויות': "כי עבדך יואב הוא צוני והוא שם בפי שפחתך את כל הדברים האלה. לבעבור סבב את פני הדבר עשה עבדך יואב את הדבר הזה" (שם, כ-כא). כך עוברת ליואב גם האחריות! (ב) האישה מחמיאה למלך ומתייחסת להערתו כהשערה של חכם המבין דבר מתוך דבר ולא כגערה: "ואדני חכם כחכמת מלאך האלהים לדעת את כל אשר בארץ" (שם, כ).

נשים חכמות - נשים אנונימיות

שתיים מן השלוש שדנו בהן - התקועית והאישה מאבל בית מעכה - הן נשים אלמוניות. מעטים המקרים במקרא שפועלות בהם דמויות בצורה משמעותית כל כך ואין מזהים אותן בשמן. אין לנו כל פרטים נוספים אודות נשים אלו, ולא נאמר דבר על המשך דרכן. הדבר בולט במיוחד אצל התקועית: משנחשפה הזיקה בינה ובין יואב עובר המלך לדבר עם יואב והאישה נעלמת מן התמונה! מבחינת האירוע היא סיימה את תפקידה ושוב אין בה עניין.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

למעמדן זה של שתי הנשים נתן למצוא דמיון בשתי הופעות אחרות - פעולותיהם של מלאכים ושל נביאים. שתי הופעות אלו הן ביסודן תופעה אחת: גם הנביאים הם שלוחי ה', אלא שהמלאכים הם שלוחים מפמליה של מעלה (בדרך כלל) והנביא הוא מבני אנוש. פעמים רבות מופיעים המלאכים והנביאים בצורה אנונימית⁴. לאור ההשוואה הזאת ניתן לומר שאף נשים אלו לא מכוח עצמן באו, אלא כשליחות ההשגחה באו. תפקידן - כפי שיוברר להלן - ללמדנו להמעיט בשפיכות דמים ולהרבות חמלה ורחינה בעולם.

המכנה המשותף - חיפוש השלום

מכנה משותף לחכמת הנשים: אביגיל, התקועית והאישה מאבל בית מעכה. אמנם מבחינת הרקע, מבחינת המקום ומבחינת המעמד אין קשר בין שלוש הנשים. אבל שלושתן פעלו למען אותה מטרה, שלושתן התמודדו בנסיבות דומות ושלושתן השיגו את מטרתן מכוח פקחותן. הדבר המשותף לכולן (והוא בולט בעיקר אצל אביגיל והאישה מאבל בית מעכה, וקיים גם אצל התקועית) הוא המטרה: הצלת החיים בנסיבות הקשות ביותר, על-ידי השבתת הגברים הלוחמים ומציאת פתרון של שלום שיהיה מקובל עליהם. דוד זועם על נבל הכרמלי: "אך לשקר שמרתי את כל אשר לזה במדבר... וישב לי רעה תחת טובה" ונשבע להשמידו "אם אשאר מכל אשר לו עד אור הבקר משתיך בקיר" (שמו"א, כ"ה, כא-כב). יואב כבר מתחיל בהכנות מעשיות להשחתת העיר אגל: "ויבאו ויִצְרוּ עליו באבלה בית המעכה וישפכו סֵלֶלֶה אל העיר ותעמֹד בְּחַל וכל העם אשר את יואב משחיתם להפיל החומה" (שמו"ב, כ', טו). בשני המקרים חשים הגברים שעליהם לפתור את הבעיה באמצעות החרב. הם נענים להתגרות חצופה, של נבל או של שבע בן בכרי, ולדעתם הפתרון הנכון הוא החרב. "האיש דרכו לכבוש" (ראה רש"י בראשית, א', כח), והוא ממחר לאחוז בחרב.

הנשים החכמות מגיבות במתינות ופועלות לצמצום ההרג. בכך באה לידי ביטוי מהותן כבנות חוה, הנקראת כך "כי הוא היתה אִם כל חיי" (בראשית, ג', כ). הנשים מצטיירות כאן כמי שיודעות את ערך החיים (אפשר שהנשים, המביאות חיים לעולם מתוך סבל של חבלי לידה, מייקרות יותר את החיים); לפיכך הן פועלות לדחיית גזר-דין של מוות, ולכך שהתגובה הנכונה תישקל בכובד ראש, מתוך אחריות ורצינות כלפי ערך החיים.

⁴ להלן מבהר דוגמות:

מלאכים: שלושת המלאכים הבאים לבקר את אברהם (בראשית, י"ח, ב); הנאבק עם יעקב: "ויאבק איש עמו... ויאמר הגידה נא שמך ויאמר למה זה תשאל לשמי" (בראשית, ל"ב, כד, כט); המכוון את יוסף אל אחיו - "וימצאוהו איש והנה תעה בשדה..." (בראשית, ל"ז, טו).

נביאים: "וידל ישראל מאד מפני מדין ויזעקו בני ישראל אל ה'... וישלח ה' איש נביא" (שופטים, ו', ו, ח); "והנה איש אלהים בא מיהודה בדבר ה' אל בית אל, וירבעם עמד על המזבח להקטיר" (מלכ"א, ל"ג, א); המבשר לאחאב על חטאו בחנינת בן הדד מלך ארם: "ואיש אחד מבני הנביאים אמר אל רעהו בדבר ה' הכיני נא..." (שם, כ', לה).